

NAPISY

DLA OSÓB NIESŁYSZĄCYCH I SŁABOSŁYSZĄCYCH – zasady tworzenia

WSTĘP

Napisy dla niesłyszących i słabosłyszących tworzy się, aby umożliwić osobom z dysfunkcją słuchu jak najpełniejszy odbiór utworów audiowizualnych – zapewnić tym grupom widzów nie tylko zrozumienie treści filmów, spektakli teatralnych, programów telewizyjnych itp., ale też satysfakcję z ich odbioru.

Cele te można osiągnąć poprzez jak najdoskonalsze odwzorowanie ścieżki dźwiękowej w słowie. Dlatego oprócz dialogów napisy powinny zawierać: niewerbalne wypowiedzi bohaterów (okrzyki i pomruki, wyrażające emocje), informacje o istotnych dźwiękach, odgłosach i tle muzycznym oraz informacje, ułatwiające identyfikację bohaterów. Poza specyficznymi zasadami, wynikającymi z potrzeb odbiorców, w napisach dla osób niesłyszących i słabosłyszących stosuje się większość ogólnych reguł starannego tworzenia napisów.

Odbiorcy napisów dla niesłyszących i słabosłyszących są zróżnicowani. Mają różne potrzeby, uwarunkowane rodzajem i stopniem dysfunkcji słuchu, kompetencjami językowymi, w tym sprawnością czytania oraz znajomością świata dźwięków pozawerbalnych. Dzielą się na dwie zasadnicze grupy. Pierwsza - to osoby biegle władające językiem fonicznym (w tym większość słabosłyszących i osoby, które późno utraciły słuch). Druga grupa - to osoby niesłyszące od urodzenia, których pierwszym językiem jest język migowy i które uczą się fonicznej polszczyzny jako drugiego języka. Odrębną kwestią jest udostępnienie napisów osobom z jednoczesną dysfunkcją słuchu i wzroku - m.in. poprzez stworzenie możliwości powiększania napisów.

W Polsce świadomość tych różnic jest niewielka. Nie ma też społecznego przyzwolenia na zdefiniowanie części odbiorców napisów jako nieposługujących się biegle polskim językiem fonicznym.

Odbiorcy – w bezpośrednich wypowiedziach i na forach internetowych - deklarują, że oczekują napisów, zawierających wszystkie wypowiedziane słowa, nawet jeśli oznacza to nieprzestrzeganie ogólnych zasad opracowywania napisów. Z drugiej strony - naukowcy

dowodzą, że napisy w takiej formie nie spełniają swoich zadań, czyli: nie umożliwiają większości widzów z niepełnosprawnością słuchu pełnego odebrania treści.

Autorzy napisów mierzą się z tym problemem od lat. Wydaje się, że ideałem byłaby możliwość przygotowywania dwóch wersji napisów i pozostawienie wyboru samym odbiorcom: wersji przeznaczonej dla osób biegle władających językiem fonicznym i wersji dla osób posługujących się językiem migowym, które uczą się fonicznej polszczyzny. Na razie nie ma jednak takiej praktyki.

Ponieważ celem przyświecającym twórcom napisów jest nie tylko udostępnienie treści utworu audiowizualnego, ale też zadowolenie odbiorców, najczęściej przygotowuje się pierwszą wersję napisów. Druga wersja proponowana jest głównie dzieciom.

Przedstawione poniżej zasady opracowywania napisów dla osób z dysfunkcją słuchu są wynikiem zbieranych od 1994 roku doświadczeń redakcyjnych, wielokrotnych konsultacji ze środowiskiem odbiorców i z surdopedagogami oraz analizy standardów stosowanych w innych krajach.

ZASADY OPRACOWYWANIA NAPISÓW DLA OSÓB BIEGLE ZNAJĄCYCH POLSKI JĘZYK FONICZNY

PODZIAŁ TEKSTU

1. Wers napisu zawiera zwykle do 40 znaków.
2. Napis powinien mieć nie więcej niż dwa wersy. Trzywersowe wyjątki są dopuszczalne, jeśli główne treści materiału audiowizualnego zawarte są w przekazie słownym, a w mniejszym stopniu w obrazie (np. telewizyjne talk show, programy publicystyczne, niektóre filmy dokumentalne) - zwłaszcza gdy w trzech wersach mieści się całe zdanie/całość znaczeniowa, np.:

*Cyklony powstają
na skutek podwyższonej temperatury
i wilgotności nad powierzchnią wód.*

3. W dwuwiersowym napisie górny wers powinien być krótszy, by zasłaniać jak najmniej ważnych elementów obrazu (zazwyczaj to, co najistotniejsze, widać w centrum ekranu), np.:

*Brzegi rzeki
są wymarzonym miejscem na kolację.*

Odstępstwa od tej zasady są uzasadnione z powodu dużej dysproporcji długości wersów albo logiki składni, narzucającej podział na wersy, np.:

*Wówczas w okolicznych jeziorach rozmnażają się ryby,
którymi żywią się kormorany.*

4. Dzieląc napis na wersy, uwzględniamy całości znaczeniowe, nie rozbijamy związków międzywyrazowych (nie rozdzielamy imienia od nazwiska, określenia od jego przedmiotu, przyimka od rzeczownika, partykuły „nie” i zaimka „się” od czasownika, nie zostawiamy na końcu linijki spójników itp.), np.:

*Sąd powołuje
Agnieszkę Bereszczyńską na świadka.
a nie:
Sąd powołuje Agnieszkę
Bereszczyńską na świadka..*

5. Wyświetlany na ekranie napis powinien zawierać całe zdanie (zdania).
6. Jeśli to możliwe, dla ułatwienia odbioru warto zamienić długie, wielokrotnie złożone zdanie na kilka pojedynczych. Ułatwi to również synchronizację napisów z obrazem. Na przykład zdanie:

Moja droga, zapewniam cię, że również dla mnie takie sytuacje są wyjątkowo niezręczne, próbuję jednak jakoś sobie radzić, natomiast ty od razu się poddajesz!

można zamienić następująco:

Moja droga!

Zapewniam cię, że również dla mnie takie sytuacje są wyjątkowo niezręczne.

Próbuję jednak jakoś sobie radzić.

Natomiast ty od razu się poddajesz!

7. Jeśli logiczna zamiana zdania złożonego na zdania pojedyncze nie jest możliwa i konieczne jest podzielenie go na dwa, a nawet trzy napisy, każdy napis powinien stanowić całość składniową, najlepiej zakończoną znakiem interpunkcyjnym (przecinkiem, średnikiem, dwukropkiem), np.:

Wystąpiłem do Jugendamtu z wnioskiem,

*żeby prawa rodzicielskie
zostały przekazane dziadkom,*

żyjącym w Polsce, w Radomiu.

8. Zapisując dialog, należy w jednym napisie zestawiać ze sobą jednowersowe kwestie, stanowiące logiczną całość – np. pytanie i odpowiedź. Na początku wersów zamieszczamy wówczas myślniki, tekst piszemy po spacji, np.:

- Komu mam tłumaczyć?

- Wszystkim.

ROZMIESZCZENIE TEKSTU, KOLORY CZCIONKI, ZNAKI SPECJALNE

1. Najkorzystniejszym rozwiązaniem jest umieszczanie napisów na tle sylwetek bohaterów albo w ich pobliżu. Zabieg taki znakomicie ułatwia identyfikację osób, co jest bardzo pomocne zwłaszcza w sytuacji, gdy widać kilku rozmówców.
2. Większość tekstu zazwyczaj zapisana jest białą czcionką.

3. Dla ułatwienia identyfikacji - wypowiedzi głównych albo trudnych do zidentyfikowania bohaterów (np. wypowiadających się zwykle z dalekiego planu albo z off-u - jak narrator czy rozmówca telefoniczny) należy oznaczać innym kolorem (np. **żółtym**, **zielonym**, **czzerwonym**) – tym samym od początku do końca filmu. Wyróżnia się w ten sposób dwóch-trzech, a maksymalnie czterech bohaterów. Większa liczba kolorów mogłaby sprawić odbiorcy kłopot.

Opracowując napisy do filmu z suspensem (np. kryminalnego) należy zachować szczególną rozwagę przy nadawaniu kolorów - tak, by przedwcześnie nie zasugerować rozwiązania akcji, na przykład - wyróżniając kolorem pozornie mało znaczącego bohatera, który ostatecznie wywrze zasadniczy wpływ na fabułę.

4. Gdy konieczna jest identyfikacja mówiącego niewyróżnionego kolorem, należy poprzedzić jego kwestię: imieniem, nazwiskiem, funkcją, zwięzłym opisem, zawierającym atrybut postaci itp. Informację tę zapisujemy białymi wersalikami i kończymy dwukropkiem. Np.:

NAUCZYCIELKA: Liczę na twoją prawdomówność.

CHŁOPAK W CZAPCE Z DASZKIEM: Szybko! Gliny!

5. Białymi wersalikami zapisuje się też tłumaczenia pojawiających się na ekranie obcojęzycznych napisów – tytułów prasowych, tekstów na monitorze komputera, tablic informacyjnych, nazw miejsc, drogowskazów itp. - np.:

TRAGICZNY FINAŁ POŚCIGU;

BAZA MARYNARKI WOJENNEJ

Układ tekstu powinien być podobny do widocznego na ekranie. Napis pojawia się jednocześnie z napisem oryginalnym i jednocześnie z nim znika. W przypadku długich tekstów (np. wielozdaniowa informacja o dalszych losach bohaterów, zamieszczona na końcu filmu), tłumaczenie zapisujemy zwykłą czcionką - aby ułatwić czytanie.

Polskich tekstów tego rodzaju nie wolno zastępować napisami.

6. Przy opisie dźwięków, odgłosów i tła muzycznego zwykle stosuje się wersaliki w określonym kolorze (najczęściej niebieskim) albo tekst zapisany zwykłą czcionką, umieszczony w nawiasie - dla odróżnienia od dialogów, np.:

PISK HAMULCÓW / (pisk hamulców);
MELANCHOLIJNA MUZYKA ORKIESTROWA / (melancholijna muzyka orkiestrowa).

Wyjątkiem są okrzyki i pomruki, wydawane przez bohaterów wyróżnionych kolorem, a także informacje o ich sposobie mówienia - zasadne jest zapisywanie ich tym samym kolorem, np.:

POMRUK ZŁOŚCI

JĄKAJĄC SIĘ: Ja... nic... o tym... nie wiem.

7. Cytaty literackie, listy itp. należy zapisywać kursywą - zgodnie z ogólnie znanymi zasadami edytorskimi.
8. W cyfrowej wersji napisów słowny opis warto łączyć ze znakami graficznymi, oznaczającymi np. źródło dźwięku (televizja, radio, telefon), muzykę itp.

NUTA
- ZNAK MUZYKI

SŁUCHAWKA
- ZNAK WYPOWIEDZI
TELEFONICZNYCH

TELEWIZOR
- ZNAK WYPOWIEDZI
TELEWIZYJNYCH

Znaki graficzne powinny być wyświetlane przez cały czas trwania dźwięku, natomiast informacja słowna - tylko na początku, przez kilka sekund, np.

1. POGODNA PIOSENKA ROCKOWA - PO ANGIELSKU;
NISKI GŁOS WOKALISTY

2.

ZASADY DOKONYWANIA SKRÓTÓW W TEKŚCIE

Skracanie wypowiedzi bohaterów jest zwykle wymuszone normami średniej prędkości czytania (o normach - w dalszej części tekstu).

1. W pierwszej kolejności należy pomijać:

- nieistotne dla fabuły wypowiedzi postaci epizodycznych, wypowiedzi radiowe, telewizyjne itp.,
- powtórzenia (chyba że są istotne dla sensu wypowiedzi albo charakterystyki bohatera).
- słowne „podpórki”, niewnoszące nic do treści (np.: *no, wiesz, ten, taki, jakiś*).
- teksty piosenek i innych odrębnych utworów, zawartych w filmie lub programie, jeśli ich treść nie nawiązuje do treści nadrzędnego przekazu.

2. Nie wolno pomijać:

- potwierżeń,
- zaprzeczeń,
- okrzyków emocywnych,
- imion bohaterów itp. - jeśli są niezbędne dla rozumienia fabuły i identyfikacji bohaterów,
- tekstów piosenek i innych odrębnych utworów, zawartych w filmie lub programie, jeśli ich treść nawiązuje do treści nadrzędnego przekazu.

3. Jeśli widać twarz mówiącego, należy dążyć do zapisywania wszystkich wypowiedzianych słów, aby osoby czytające z ruchu warg uniknęły dysonansu poznawczego.

4. W razie konieczności skrótów - napisy powinny zawierać wyłącznie słowa wypowiedziane przez bohatera.

5. W przypadku tekstów literackich, zwłaszcza zrytmizowanych, dokonując skrótów, nie pomijamy pojedynczych wyrazów, lecz całości formalne. Staramy się zachować rytm i rym oryginału.

STYLISTYKA

1. Przeformułując tekst z konieczności skrótów, nie należy zastępować słów należących do stylu wysokiego słowami z języka potocznego, (np.: zamiast *albowiem* – *bo*) i odwrotnie ani też słów neutralnych - nacechowanymi (np. zamiast: *mężczyzna* - *facet*) i odwrotnie.
2. W napisach należy oddać styl wypowiedzi bohaterów, który jest elementem ich charakterystyki - np. używanie górnolotnych sformułowań, częste wtrącanie modnych słów, np. *aczkolwiek*, *generalnie*, *dokładnie* (w znaczeniu: *właśnie tak*), popełnianie błędów językowych (np. *Czekałam, ale nie przyszłeś*).
3. Należy też oddać stylizację tekstu (archaizację, dialekty, gwary, także środowiskowe), zapisując formy archaiczne i regularne formy gwarowe, dbając jednak o zrozumiałość przekazu - chyba że niezrozumiałość jest celowo zamierzona przez twórców filmu/programu.
4. Jeśli nagromadzenie form archaicznych czy gwarowych jest duże, np.:

Bele kaj nie byda robiot, yno na grubie abo na banie!

należy zamieścić tłumaczenie tekstu na współczesny język ogólny, poprzedzając je informacją o archaizacji czy gwarze:

MÓWI GWARĄ ŚLĄSKĄ: Nie będę pracował byle gdzie, tylko w kopalni albo na kolei!

POPRAWNOŚĆ JĘZYKOWA

1. Twórca napisów jest zobowiązany do przestrzegania kryteriów poprawności językowej, chyba że popełnianie błędów językowych jest cechą bohatera filmu/programu.
2. Należy ustalać prawidłową pisownię rzadkich nazw, neologizmów i świeżych zapożyczeń z innych języków, nieuwzględnianych w słownikach. Jeśli nie znajdziemy

interpretacji językoznawców, stosujemy pisownię najbardziej prawdopodobną - na zasadzie analogii do form zgodnych z normą.

OPIS DŹWIĘKÓW I ODGŁOSÓW

1. Należy bezwzględnie informować o wszystkich dźwiękach ważnych dla zrozumienia akcji (nawet kosztem skrótów w dialogach), np.:

NA ZEWNĄTRZ - HUK WYSTRZAŁU;
WARKOT URUCHOMIONEGO SILNIKA;
WARKOT USTAŁ;

2. Nie opisujemy dźwięków oczywistych, jednoznacznie wynikających z obrazu – zakładamy, że niesłyszący są wówczas w sytuacji „jak w życiu”.

Na przykład - zazwyczaj nie jest celowe zamieszczanie informacji: **ODGŁOS KROKÓW**, gdy widać idącego człowieka, jeśli jednak odgłos jest charakterystyczny - np. wyjątkowo głośny albo niemal niesłyszalny czy też w inny sposób oddaje intencje bohatera, należy o tym poinformować, np.:

IDZIE BEZGŁOŚNIE;
WYBIJA NOGAMI RYTM PIOSENKI, SŁYSZANEJ PRZEZ RADIO;

3. W związku z wieloznacznością okrzyków i pomruków emocywnych (np. *Ach!* może wyrażać: radość, zachwyt, błogość, rozkosz, zdumienie, przestach, oburzenie, ból), konieczne bywa poprzedzanie ich informacją o emocjach bohaterów (tylko wówczas, gdy emocje nie są wyrażone mimiką i nie wynikają z kontekstu);

Np.: **Z ZACHWYTEM: Ach!**

4. Niezbędny jest opis charakterystycznego sposobu mówienia bohaterów filmu (np. bardzo szybkie albo bardzo wolne tempo, wady wymowy, elementy dialektu albo gwary, naśladowanie czyjegoś sposobu mówienia itp.), np.:

PREZES, BEŁKOTLIWIE: **Elli! Elli!**
KAZIMIERZ NAŚLADUJE ŚPIEWACZKĘ: **Lecą świetliki, lecą...**

a także typowych dla nich odgłosów (np.: nerwowe chrząkanie, machinalne pstrykanie długopisem).

5. Należy informować o sprzecznych z treścią wypowiedzi intencjach bohatera (ironia, sarkazm itp.), wyrażanych za pomocą intonacji, modulacji czy akcentowania, np.:

KPIĄCO: No to załatwięś sprawę...

Chyba że intencje bohatera wynikają z kontekstu.

6. Opisu wymagają również dźwięki i odgłosy współtworzące koloryt lokalny, klimat miejsca, nastrój chwili (np. śpiew ptaków czy szum drzew w sielskiej scenerii, wrzawa i głośna rytmiczna muzyka w dyskotecce).
7. Opisuje się także wszelkie inne dźwięki i odgłosy, nawet z pozoru nieistotne, jeśli reagują na nie bohaterowie filmu.
8. Charakter muzyki filmowej – współtworzącej nastrój albo „komentującej” fabułę - opisuje się, określając emocje, jakie wzbudza (muzyka radosna, pogodna, smutna, przejmująca, niepokojąca itp.). Tytuł, kompozytora lub wykonawcę podajemy tylko w przypadku utworów bardzo słynnych albo z innych powodów ważnych dla fabuły.
9. Jeśli nie ma możliwości zastosowania znaku graficznego, a jakiś dźwięk (w tym muzyka) albo cisza trwają długo, należy powtórzyć informację (np. [TELEFON NADAL DZWONI](#); [WCIAŻ PANUJE CISZA](#)) - żeby uniknąć konsternacji widzów.

CZAS WYŚWIETLANIA NAPISÓW, SYNCHRONIZACJA Z OBRAZEM

1. Czas wyświetlania napisu jest uwarunkowany przeciętną prędkością czytania – 12-15 znaków na sekundę. Pojedynczy napis nie powinien być wyświetlany dłużej niż 7 sekund i krócej niż sekundę.
2. Sąsiednie napisy nie powinny być wyświetlane jeden po drugim, bez przerwy. Percepcję ułatwia zachowywanie niewielkiego, odstępu między nimi, równego

ułamkowi sekundy. Zwykle odstęp wynosi od 2 do 8 tzw. klatek (klatka to zazwyczaj jedna dwudziesta piąta część obrazu, zarejestrowanego przez kamerę w ciągu sekundy).

3. Najlepiej, gdy napis pojawia się jednocześnie z początkiem dźwięku i znika z jego końcem. Drobne wyprzedzenia lub opóźnienia są dopuszczalne pod warunkiem przestrzegania zasad montażu, opisanych w następnych punktach, i pod warunkiem, że w ścieżce dźwiękowej nie pojawił się kolejny dźwięk (np. wypowiedź innej osoby).
4. Należy zsynchronizować rytm pojawiania się napisów z montażem filmu czy innego materiału audiowizualnego.
5. Cięcia montażowe obrazu nie powinny następować w trakcie wyświetlania napisu - napisy mają pojawiać się z początkiem ujęcia i znikać wraz z jego zakończeniem (oczywiście jeśli ujęcie trwa długo, można wyświetlić kilka napisów). To zasada zgodna m.in. ze standardami BBC.
6. Unikanie cięć montażowych w trakcie wyświetlania napisu jest szczególnie istotne w przypadku krótkich (jedno-, dwuwyrzowych) tekstów. W przypadku dłuższych napisów - jeśli dynamika montażu uniemożliwia stosowanie powyższej reguły - dopuszczalna jest zmiana ujęcia w czasie wyświetlania napisu. Napis powinien jednak pojawić się nie później niż sekundę przed zmianą ujęcia albo zniknąć nie wcześniej niż sekundę po zmianie ujęcia (inaczej „skaczący obraz” powoduje dyskomfort odbioru).

SPECYFICZNE ZASADY OPRACOWYWANIA NAPISÓW DLA OSÓB UCZĄCYCH SIĘ POLSKIEGO JĘZYKA FONICZNEGO

Nauka języka fonicznego jest trudnym zadaniem trudnym dla osób niesłyszących od urodzenia, żyjących w świecie ciszy. Specjalnie opracowane napisy mogą istotnie wspomagać edukację językową i dodatkowo motywować do niej - dzięki atrakcyjności przekazu audiowizualnego.

Wiele z omówionych powyżej zasad dotyczy również napisów dla osób, uczących się fonicznej polszczyzny. Chodzi m.in. o kryteria: podziału i rozmieszczenia tekstu, kolorów czcionki, znaków specjalnych, poprawności językowej i synchronizacji z obrazem, a także

niektóre zasady dotyczące skracania tekstu, stylistyki, opisu dźwięków. Poniżej - zasady specyficzne.

1. Czas wyświetlania napisów dla osób uczących się fonicznej polszczyzny powinien być dłuższy – należy bowiem założyć mniejszą prędkość czytania: 9-12 znaków na sekundę.
2. Należy maksymalnie upraszczać konstrukcję wypowiedzi - zamieniać zdania złożone na pojedyncze, o prostym szyku.
3. Aby sprostać powyższym wymogom, zwykle trzeba skracać tekst do minimum, niezbędnego dla zrozumienia fabuły.
4. Należy unikać wyrazów rzadkich (np. *imponderabilia*), archaicznych (np. *białogłowa*), gwarowych (np. *pyry*), a także wyrazów wieloznacznych, np.: *gość* (w znaczeniu: *facet*), *kasa* (w znaczeniu: *forsa*), *zamknij się* (w znaczeniu: *bądź cicho, milcz*) itp. - chyba że na ekranie widać twarz mówiącego. Zasada ta nie dotyczy też słynnych cytatów – zachowujemy je w niezmienionej postaci.
5. Starając się zachować styl wypowiedzi bohaterów albo stylizację tekstu (archaizacja, dialekty, gwary) należy ograniczyć się do kilku sygnałów stylizacji, najlepiej leksykalnych – np. *waćpanna, klajd* (w dialekcie śląskim: *suknia*), a nie – fleksyjnych i fonetycznych, np.: *łoboca (zobaczę), jo żech bół (byłem)*.
6. Zdania, które formalnie wyglądają jak oznajmujące, ale w intonacji zawiera się sens pytający, powinny otrzymać typową konstrukcję pytającą, ze stosownymi spójnikami, np.:

Czy masz ochotę na lody? zamiast: *Masz ochotę na lody?*

7. Pytania retoryczne należy przekształcać w zdania oznajmujące, wyrażające tę samą intencję, np.:

Źle, że to zrobiłeś. zamiast: *Coś ty zrobił?.*

8. Wypowiedzi ironiczne, sarkastyczne i inne wypowiedzi z podtekstami przeformułujemy, wyrażając intencje mówiącego wprost, np.:

Jestem niemile zaskoczona. zamiast: *Co za miła niespodzianka!*

9. W przypadku zrytmizowanych i rymowanych tekstów (np. piosenki w dubbingowanych kreskówkach dla dzieci) wersja skrócona powinna również mieć cechy tekstu zrytmizowanego i rymowanego.

10. Należy zamieszczać okrzyki i wykrzykniki, wyrażające różne emocje, i opisywać wszelkie dźwięki i odgłosy, niekoniecznie istotne dla rozumienia akcji, nastroju czy charakterystyki bohaterów, nawet jeśli powielają sens informacji werbalnych – np.:

Au! Boli mnie!

Dzięki temu odbiorcy będą mogli wzbogacać zasób pojęć, dotyczących świata dźwięków.

11. W przypadku filmów i programów dla dzieci, jeśli widać źródło dźwięku, posługujemy się głównie onomatopiejami i rzeczownikami dźwiękonaśladowczymi, np.:

BUM! TRACH!

HAU, HAU!

PUK, PUK!

Jeśli źródło dźwięku nie jest oczywiste, łączymy opis z onomatopieją, np.:

DŹWIĘK DZWONKA: Dzyń, dzyń!

SZUM WIATRU: Szuu, szuu...

DŹWIĘK KLAKSONU: Biip-biip!

Opracowanie:

Fundacja Kultury bez Barrier – Anna Żórawska, Robert Więckowski

Izabela Künstler, Urszula Butkiewicz

Warszawa, 1 września 2012